

scilicet tantum 496 pertuleram laborem) ejusdem ecclesie, hoc est, presbyteris capellanis, subdiaconibus de secretario septem, cantoribus septem, acolythis de secretario septem, cantoribus quinque, ostiariis sex, non ut mihi fideliores tamen, sed in servitio Domini fierent promptiores, et cessante paupertatis occasione, studiosiores (1186) in Domini diebus ac noctibus fierent servitute. Invetrata itaque hac jam per aliquot annos, nunc non quidem ut ferunt acta, sed quod melius est pace ficta (1187), discordia, pessima non cessant mihi tendere ut semper insidiarum, me tamen non ignorante, molimina; et qui dicebant se non curare, si quod de meo habebant ab eis auferrem, neque ob hoc mihi minus fideles existerent, tantum eos de his quibus eos interpellaveram inquietare cessarem; securi nunc de mea cessatione (1188,) de meo ab eis ob ingratitude illorum recepto me satagunt (per) potestatem quorundam patrociniis inquietare. Me autem ad flagella pro peccatis meis subeunda paratum Dominus dignetur misericorditer respicere, et ab illorum insidiis clementer defendere; illis veniam

(1186) Id est studiosiores fierent in servitute Domini diebus ac noctibus. Non solum ergo die, sed etiam nocte divinum officium hoc tempore agebatur. Confer not. 1143 in opusculum *De clericis rebellibus*.

1187) Acherii editio habebat *pace facta*. Novissimi editoris Spicilegii Acheriani emendatio placuit. Construe vero: *Itaque discordia hac non quidem nunc acta, ut ferunt, sed, quod melius est, inveterata jam per aliquot annos pace ficta, non cessant, ut semper, tendere mihi molimina pessima insidiarum me tamen non ignorante: et qui dicebant, etc.*

(1188) *Securi de mea cessatione*, ab inducenda scilicet nova distributione reddituum cathedralis ecclesie, qua ex iisdem redditibus pauperioribus clericis provideret. *Securi* autem inquit, quia ejus novae dispositionis inducendae consilium abjecisse Ratherius praese tulerat, cum beneficia abs se collata canonicis adimere, ut ex his pauperioribus clericis *Judicato* prospiceret, satius duxit, quam ipsi canonicis illa nova distributione molestiam afferre. Hac autem in re cum illi essent securi, quorundam patrociniis per potestatem apud imperatorem inquietantes Ratherium, ipsum *Judicatum* destruere, et ablata sibi beneficia restitui nitentur. In sermone

A largiendo, et pacem veram illorum cordibus ingerendo, ut simul pacificari omnes mereamur cum Christo. Quod si parvipenso quod Job (1189) quondam dixit beatus, id est: *Causam quam nesciebam 497 diligentissime investigabam* (Job. xxix, 16); mihi miserrimo contingat, quod miseris contigit, de quibus legitur, illis quia, [f., qui] etiamsi apud Scythas causam dixissent, inculpati absque dubio dimissi fuissent (conveniat [l. conveniet] facienti [l. patienti] mihi nam ad flagella, ut dixi, in tantum parato, quantum dolor meus in conspectu est meo semper (Psal. xxxvii, 18), ille utique, quo et doleo quod peccato talia patior meo, et ne pejora in futuro patiar metuo) mihi, inquam, aliud non pertinet agere, nisi velle 498 optare, et indesinenter Deum rogare, ut cui (1190) fidelitatem jurasse me recolo, nunquam id facere contingat, unde gratiam ipsius irrecuperabiliter perdat; sed illud potius ei divina concedat pietas agere, quod et hic diutius feliciter imperare, et in futuro perenniter cum Christo faciat exsultare. Amen.

do octavis Paschae num. 1, conqueritur, corruptas quoque pecunia duas patriae dominantes, ut fertur, personas. Vide quae ibidem adnotabimus.

(1189) Hunc eundem Jobi textum hoc eodem in negotio repetit tum in epist. 11 ad Nannonem, tum in alia 13 ad Adelaidem imperatricem, ubi causam, de qua agebatur non satis, cognitam, decretumque sibi contrarium, se non audito, ex sola subreptione, atque obreptione potuisse extorqueri significat. Construe autem, et explica: *Quod si parvipenso, etc., contigit mihi miserrimo, quod contigit illis miseris, de quibus legitur; quia etiamsi dixissent causam apud Scythas, absque dubio dimissi fuissent inculpati (nam si contingat, conveniet mihi patienti, in tantum parato, ut dixi, ad flagella, quantum dolor meus semper est in conspectu meo, ille utique dolor, quo et doleo, quod patior talia pro peccato meo, et metuo ne patiar pejora in futuro) si contigit, inquam, id mihi: non pertinet agere aliud, nisi, etc.*

(1190) Construe: *al ei, cui recolo me jurasse fidelitatem, id est Ottoni I imperatori, nunquam contingat facere id, unde irrecuperabiliter perdat gratiam ipsius (Dei); sed pietas divina ei potius concedat agere illud, quod, etc.*

RATHERII

LIBER APOLOGETICUS (1191).

499 *Cavillatori non modo actuum atque sermorum, sed et intentionum suarum indeficuo, fautori ac defensori adversariorum cuidam praecipuo, Ratherius*

(1191) Editus est ab Acherio ex codice Laudunensi. Scriptus sub finem Quadragesimae anni 968. Finem Quadragesimae indicant verba num. 7: *Missarum solemniam in ipso etiam praesentissimo Pascha celebrari*. Cum porro num. 2, mentio fiat imperatoris, qui Verona discessurus, Ratherio pecuniam credidit, qua perficeretur seu potius reficeretur S. Zenonis ecclesia; ille autem Verona discesserit sub

haec universa, timoris Jesu jugulo modicum tactus, perferre, quam his cedere promptus.

Tanta me vestra illa urbanitas, quam (1192) de

initium Novembris anni 967; hoc opusculum rejici debet in finem Quadragesimae anni sequentis 968, qui ultimus episcopatus Ratherii fuit. Cavillator, cui respondet, inter canonicos recensetur num. 4. Vide not. 1203.

(1192) Martianum Capellam intelligit, cujus satyram in novem libros distinctam, et partim prosa, partim versibus digestam, in scholis juventuti pro-

Martiano cæterisque hujusmodi trahitis, quorum me tanto fore haud diffiteor securum atque incupidum, quanto in me illud cadere vereor posse nonnihil elogium, quod jam olim de quibusdam; *semper dicentes, et unquam ad cognitionem veritatis venientes* (II Tim. III, 7), est veracissime, ut et de vobis valet, prolatum: tanta, inquam, me afficit hæc eadem ineptissima, imo pernulla philocompiæ **500** urbanitas vestræ, angustia, et dum colloquimur, gravatissimus; dum apiculos, vel ineptiunculas quasdam plus aloes quam mellis, plus veneni certissimi quam salutaris antidoti gestantes mihi mittitis (ut utique modo pernequam famulum, ne vobis loqueretur saltem, nedum aliquod jvaminis a vobis exigeret, optarem prohibitum) confectissimus adeo reddar, cum Psalte illo ut libeat uti de multis, de vobis specialius quoque vociferari notissimo: *Narraverunt mihi iniqui fabulationes, sed non ut lex tua Domine* (Psal. cxviii, 85). Verum a vobis compulsus, cum pro temporis [*id est* paschatis jam imminenti] congruentia gestirem nunc saltem existere feriat, [*subaudi* debeo] quantulumcunque apologeticum dicitare.

2. Cum gloriosissimus hinc abiisse disposuisset Augustus (Otto I), credidit fidei meæ quiddam argenti, ex quo (1193) perficere deberem basilicam sancti Zenonis, peculiaris, ut scitur, nostri patroni, **501** postquam scilicet omnia, de quibus habueram victitare (ne dum superfuisset, unde, ut suadetis,

positam ex Gregorio Turonensi aliisque mediæ ætatis scriptoribus notarunt viri eruditi. Lege Fabricium, Biblioth. Lat. lib. III, c. 15. Hæc prima valde prolixa, et ob prolixitatem atque syntaxim perobscura periodus ut intelligatur, paucis ejus sententia proponenda est. Cavillatoris colloquia cum Ratherio, quæ ineptam urbanitatem præferbant, et scriptiunculæ ad Ratherium directæ, quæ aloes potius quam melle erant refertæ, ita istum confecerant, ut ipsi cavillatori aptare posse crediderit illa Davidis: *Narraverunt mihi iniqui fabulationes, etc.* Construe vero sic: *Illam tanta vestra urbanitas, quam trahitis de Martiano et cæteris hujusmodi, quorum haud diffiteor me fore tanto securum atque incupidum, quanto vereor illud elogium posse nonnihil cadere in me, quod jam olim veracissime prolatum est de quibusdam, ut et valet de vobis proferri: Semper dicentes, et numquam ad veritatis cognitionem venientes; hæc eadem, inquam, tanta, ineptissima, imo pernulla urbanitas philocompiæ (id est vanæ gloriæ) afficit me, ut dum (ego) gravatissimus angustia (et vos invicem) colloquimur, dum mittitis mihi apiculos, seu scripta, vel ineptiunculas quasdam gestantes plus aloes quam mellis, plus veneni certissimi quam salutaris antidoti (ut utique modo optarem prohibitum famulum pernequam, ne saltem loqueretur vobis, nedum exigeret a vobis aliquod jvaminis) redeat adeo confectissimus, ut libeat cum Psalte illo notissimo vociferari uti de multis, specialius quoque de vobis: Narraverunt mihi, etc. Famulus pernequam, quem optaret prohibitum, ne cum cavillatoribus loqueretur, nedum exigeret ab ipsis auxilium, nescimus, an sit ipse Ratherius, quippe qui se in ea, qua premebatur angustia, colloquiis et scriptis eorum gravatum, non levatum queritur. Nec moveat adjectivum pernequam: se enim identidem veluti sceleratissimum traducit.*

(1193). Hoc scilicet tempore nondum perfecta erat

A aliquas, isto relicto, qui commissus meæ est fidei, opere, possem eleemosynas facere) ejus obligurierat non dico potentia, nego violentia, sed certe præsentia. Et, o quam vera Aurelii illa sententia (Aug. *serm.* 46, n. 27) qua fatur temerariis judiciis fore omnia plena. Cum enim sanctus et non dispar illi asserat Gregorius (*Moral in Job*, l. xxxv, c. 40), quod nunquam propter obedientiam malum sit faciendum, nonnunquam vero bonum intermittendum; quis valeat credere, ut pecunia ab illo credita, cui est tam sancte juratum, alio debuerit expendi, quam præcepisse placuit illi? Pauperibus, inquit fuscator, ut ille quondam Cgristi censuit proditor (*Matth.* xxvi, 9). Sed vellem scire, ubi nam illi sint pauperes. Nam (1194) censu itatenus pauperes, ut pro eis destructio deberet ecclesiarum (etiam si ex meo, ut debuerat, fieret) remanere, nullos, gratias Deo, hic esse comperio, nisi (mirabile dictu, incredibileque auditu) me, et quos alere ut domesticos debueram ipse. Sed puto, quod apud vos non alantur nisi ab episcopo pauperes. Sed hoc istic necesse non esse clamat liberalitas (1195), qui istam incolunt patriam, omnium, ne eligas cui miserearis, præceptum communiter observantium, et usque ad crapulam et ebrietatem [*id est* pauperes] eos contra Dei compellentium ante horam quoque præceptum, cum deberent et ipsi solemne custodire, ut cæteri fideles, jejunium.

3. O vero utinam qui non amplius, saltem ut ego,

C S. Zenonis basilica, cujus quidem turris construi cæpit tantum sæculo sequenti anno 1045. Cum vero inter ecclesias ab Hungaris incensas ac dirutas illam S. Zenonis, quæ in suburbio sita erat, Pavinus referat libro quinto Antiquitatum Veronesium c. 25; dubitare licet, num. pro perficere legendum sit *reficere*. Enimvero solam *restructionem ecclesiarum* post nonnulla commemorat; et clarius num. 3, dum a cavillatoribus pauperes prælatos tradit *necessitati restruendi basilicam*, S. Zenonis basilicam restruendam designat, in cujus reconstructionem pecunia ab imperatore collata, in pauperes potius conferenda a memoratis cavillatoribus credebatur. Mox construe sic: *postquam scilicet ejus (imperatoris) non dico potentia, nego violentia, sed certe præsentia (nimirum ob ingentes hospitalitatis sumptus) obligurierat omnia, de quibus habueram victitare, nedum superfuisset, unde possem facere aliquas eleemosynas, ut suadetis, relicto isto opere, qui commissus est meæ fidei.* Nihil in textu immutavimus, nisi quod scripsimus *aliquas*, ubi legebatur *quas*.

D (1194) Construe: *Nam comperio hic nullos (Deo gratias) esse itatenus pauperes censu, ut pro eis destructio ecclesiarum deberet remanere (seu relinqui). etiamsi fieret ex meo, ut debuerat; nullos, inquam, hic esse pauperes nisi me, et eos quos ipse debueram alere ut domesticos: mirabile dictu, et incredibile auditu.*

(1195) Construe: *clamat liberalitas omnium, qui incolunt patriam istam, omnium, inquam, communiter observantium præceptum: Ne erigas cui miserearis, et compellentium eos (pauperes) ante horam quoque usque ad crapulam et ebrietatem contra præceptum Dei: cum et ipsi deberent custodire solemne jejunium (id est quadragesimale), ut cæteri fideles custodiunt.* Tria hic notanda: I. *solemne jejunium* vocat quadragesimale, quo hoc opusculum scriptum probavimus not. 1191. II. *pauperes etiam ut et fideles*

modos a beato Gregorio præfixos erogandi cognosceret, approbaret, diligeret illos; inveniret procul dubio et talibus, quos Domini nostri basilicam restruendi necessitati præfertis, eleemosynam divinitus omnino negari. *Du enim, ait, justo; et ne suscipias peccatorem* (Eccle. xii, 2). Quo (1196) utique præcepto, et quibus censum imperialem tribui suadetis, repelluntur peculiari pro culpa: 502 et beatus Zeno, quem fraudari sibi concessio contenditis pretio, ad recipiendum pro justitia assumitur propria. Fratrem enim in sede majestatis sedentem (1197) appellandum credi competit ipsum, quam aliquem talium, quibus insuper, ne audiant: *Discedite a me, maledicti, in ignem æternum, qui paratus est diabolo et angelis ejus* (Matth. xxiii, 41). nonnihil est formidandum. Non fratribus enim, sed magis perextraneis intentari maledictio cernitur talis. Cum vero de mammona iniquitatis ob hoc sint faciendi, ut nos in æterna recipiant tabernacula (Luc. xvi, 9), eum non dictum sit *mittant, sed recipiant*; pensandum qui nos, si ex nostro quoque faceremus, potius quirent in ea recipere, sanctus utique qui cum iudice audituros iudicabit, *Venite*, an isti, quibus dicitur, *Discedite*. Pauperes ergo spiritu hac auctoritate sunt eligendi; *ipsorum est enim regnum cælorum* (Luc. v, 3): quod nobis videlicet si volunt præstare, credimus, possunt, ut utique suum. Quis enim quod non habet alicui confert? Quis quod suum est, non cui volet est potis largiri? Nec hoc dicimus, ut naturæ communionem negligi in aliquo, sive justus, sive injustus ille sit, suadeamus, sed ut genuinum (1198) vestrum nos ita rodentem pistillo hujusmodi conferamus. Omnibus enim cum noverimus benevolentiam ob naturæ similitudinem impendendam; domesticis tamen fidei (Gal. vi, 40), per quos derivatur ad domesticos etiam Dei, specialius perpendimus exhibendam: ac per hoc (1199) nulli valeo, etiam ipsi, suadeat si, angelo credere, acceptabilius Deo existere, propria nostra substantia ut eis probabiliter tribuatur, quibus dicitur: *Ite, maledicti, in ignem æternum* (Matth. xxv, 41); neglectis qui sunt au-

cæteri, idem jejunium custodire debere tradit: unde in synodica num. 15, solos parvulos, et senio gravi confectos, atque infirmos a lege jejunii excipit. III. ante horam nonam intelligit, ad quam usque in quadragesima jejunium servandum ex mitiori disciplina docuit in laudata synodica num. 15, et serm. 2 de Quadragesima num. 3 et 5. Porro ante horam jejunii tempore ad crapulam usque et ebrietatem prandiiis solemnibus nonnullos incubantes perstringit eodem sermone num. 1.

(1196) Construe et explica: *Quo utique præcepto, et pro peculiari culpa repelluntur iis, quibus suadetis tribui censum imperialem mihi creditum pro restauranda basilica S. Zenonis, et pro justitia propria assumitur ad recipiendum B. Zeno, quem contenditis fraudari pretio sibi concessio.*

(1197) Acherius ediderat *sedentis*.

(1198) Genuini dicit dentes intimi, ut notavit Cicero lib. n. De natura deorum c. 54. *Eorum adversi acuti morsu dividunt escas, intimi autem conficiunt, qui genuini dicuntur.* Hinc genuino rodere pro detrudere, dictis mordere. *Genuinum fregit in illis* apud Persium Sat. 1, vers. 115.

A dituri: *Venite, benedicti mei, percipite regnum* (Ibid., 44): nedum quod ab alio quolibet eis est delegatum, nobis commissum, ipsis auferatur, et illis conferatur; cum perspicacissime (1200) de eis Sapientiae liber: *Prohibe panem illis dare* (Eccli. xii, 6), contineat 503 dictum: et Apostolus de hujusmodi domos, cum manibus victus aliquid scilicet valerent acquirere, circumventibus censuerit: *Qui non operatur, inquit, nec manducet* (I The. iii, 10.)

4. Quid magis? Maximum instare mihi cerno undique prælium. Non oscitando, fateor, est ad Deum clamandum: *Fac mecum, Domine, signum in bonum, ut videant qui me oderunt, et confundantur: quoniam tu, Domine, adjuvisti me, et consolatus es me* (Psal. xxxv, 17). Quidam enim sive putatis, sive a se magis conflictis, me jaculant criminibus. Quidam bona, si qua videor agere, sinistris interpretationibus non desinunt infuscare. Tolerabiliores at iudico eos, qui mali cum innegabiliter exstent, mala male seu fieta seu certa proferunt; quam qui bona, boni dum affectant videri, si qua mihi cernuntur inesse male proferentes, candidum nigro deturpant colore. Sed prudentissime, rogo, edicas amice, impensæ quæ construendis vel restruendis, ne dico ornandis, conferuntur ecclesiis, non tibi videntur erogari pauperibus? Quorumnam enim commodis prosunt? Nonne eorum qui starent sub divo, sole torrerentur, imbre madescerent, gelu frigerent? Quorum vero major pars intrat ecclesiam, divitumne, an egenorum? Millibus [f., millia] (1201) ergo domum ab his tribus incommodis tuentem providere utriusque hominum qualitatis quod esse melius reris; an si alicui concedatur vilissima vestis? Imbrices sæculo consenescentes, lapides mundo ipsi condurabiles, universitati, quam panes in stercus illico convertibiles præstare alicui? *Muta fiant labia dolosa, quæ loquuntur adversus justum iniquitatem* (Psal. xxx, 19), ut non me putetis hic justum appellatum, sed qui dixit: *Væ qui dicitis bonum malum* (Isai, v, 20). Ut ab amicitia (1202) cæterum quod suum est exi-

(1199) Construe: *ac per hoc non valeo credere ulli, etiam ipsi angelo, si suadeat existere acceptabilius Deo, ut propria nostra substantia probabiliter tribuatur eis, quibus dicitur: Ite, maledicti, in ignem æternum, neglectis iis, qui sunt audituri: Venite. etc.*

(1200) Construe: *cum perspicacissime liber Sapientiae contineat dictum de eis: Prohibe panem illis dare; et Apostolus censuerit de hujusmodi circumventibus domos, cum scilicet valerent acquirere aliquid victus manibus: Qui non operatur, etc.*

(1201) Construe: *Quod ergo reris esse melius, providere domum tuentem millia hominum utriusque qualitatis ab his tribus incommodis (id est ecclesiam tuentem a sole, ab imbre, a gelu); an si vilissima vestis concedatur alicui? Præstare universitati imbrices (id est tegulas in modum canalium excavatas-Italice coppi) consenescentes sæculo, lapides condurabiles ipsi mundo, quam præstare alicui panes illico convertibiles in stercus?*

(1202) Construe: « Cæterum ut exigam ab amicitia quod suum est, quam haud inficior vos semper monstravisse mihi melius dando, quam conciliando proferens aliquid recognoscibile (si quidem non dubitabam) »

gam, quam vos semper melius dando, quam consiliando, mihi haud inficior monstravisse, recognoscibile quid proferens (siquidem proferenda vos optime non dubito nosse) cum quidquid ecclesiae confertur, Sanctum sanctorum sit Domini, et ad jus pertineat, sacerdotum; **504** quod utique [l. id utique] sic resolvendo intelligere me profiteor, ut quidquid Domino offertur sanctum esse dicam, et ad usus delegatum, non vero quorumlibet, sed sanctorum, qui utique in nostris domiciliis aut requiescunt, aut specialius venerantur: usus vero eorum, usus eis sit famulantium. Et quia illis sacerdotes specialius debitores sunt famulari, in iure ipsorum quod est collatum convenienter debere consistere; quod tamen in quatuor partes dividi sancti praecipunt canones: quarum scilicet una victui est praesulis delegata; altera provisioni [id est dispositioni] ipsius ad basilicas utique struendas vel restituendas commissa; tertia ad usus pauperum similiter commendata; quarta clericorum necessariis destinata: cui vero vos censeatis, quaeso, commissa? Connivere (1203) caeterum, ut canonicus ipse [subaudi es], canonicæ si non dedignamini regulæ; (quod) omnium ecclesiasticarum rerum disponendi episcopus habeat potestatem, haud dubito habeatis quin respondere. Ubi vero ad ptochia, xenodochia, caeterorum vel huiusmodi officiorum erit perventum; Eugenii vobis reor, quod satis pateat in decretis ita dicentis sententia: *Per sollicitudinem episcoporum dispensentur omnia*

vos optime nosse proferenda) cum quidquid confertur ecclesiae, sit sanctum sanctorum Domini, et pertineat ad jus sacerdotum; profiteor me intelligere id utique resolvendo sic, ut dicam esse sanctum quidquid offertur Domino, et esse delegatum ad usus, non vero quorumlibet, sed sanctorum, qui utique, » etc.

(1203) Construe: « Caeterum si, ut ipse canonicus es, non dedignamini connivere regulæ canonicæ; haud dubito, quin habeatis respondere, quod episcopus habeat potestatem disponendi omnium rerum ecclesiasticarum. » Hic autem canonicus cavillator, cui Ratherius respondet, quemque in titulo vocavit *fautorem ac defensorem adversariorum praecipuum*, non Veronensis, sed alius ecclesiae canonicus fuisse videtur ex verbis num. 2: *Sed puto, quod apud vos non alantur nisi ab episcopo pauperes. Sed hoc istic necesse non esse clamat liberalitas, qui istam incolunt patriam omnium.* Priori sententia sermo est de pauperibus *apud vos*, qui ali putabantur ab ejus loci episcopo; et in sequenti sententia adverbio *istic* distinguuntur a pauperibus Veronensibus, quos non egere subsidio episcopi Veronensis clamabat liberalitas omnium *qui istum incolunt patriam.*

(1204) Editio Acherii alii mendasse. Novi editoris emendationem recepimus. Mox *paganorum* nomine Hungari designantur, qui hoc saeculo frequentibus irruptionibus in Italiam, nostræ praesertim diocesis ecclesias incenderant. Vide Panvinium lib. v. Antiqu. Veron. c. 25. Ratherius ipse Hungaros expresse nominat in Decreto de abbatiola Magonziani: *Incenso ab Hungaris caenobiolo. Pseudo episcopi autem sunt Manasses et Milo, qui Veronensem sedem vivente Ratherio occupaverant.*

(1205) *Secunda*, id est illa pars ad ecclesias pertinens, maxime indigebat *relevari*, seu refici. Mox in vulgatis *inculcat*, ubi *inculcet* corrigendum fuit. Dein

A hæc per presbyteros et diaconos (Hæc in edit, non exstant). Verum hæc alias (V. part. 1 *De Contemptu canon.* n. 5).

5. Ad propositum sane quia juvat redire, portione clericorum victuque pontificibus delegato exceptis, de illis quæ restant duabus partibus consilium a vobis exopto. Prorsus totum nam cum pascere ille debeat gregem, et animaliter scilicet, et opus si fuerit, corporaliter, cui dictum est: *Si diligis me, pasce oves meas (Joan. xxi, 17)*; ad idque illa tertia pars sit delegata; cumque, Deo gratias, nec fames patriam opprimat, et plures sint qui alere valeant, quam qui eleemosynaliter ali (1204) indigeant; ecclesiae vero istius patriæ passim aut incendio paganorum, aut incuria pseudoepiscoporum, sint universæ aut penitus dirutæ, aut magna ex parte destructæ; cumque ex prima et secunda parte, tertia et quarta, si necessitas instaret, debuissent fulciri; secunda (1205) cum maxime **505** indigeat relevari, mihi que necessitas inculcet huiusmodi, quid quaeso decernitis fieri? Ad illam enim tertiam adjutores habeo innumeros, ad quartam eosdem sibi providentes supra rectum etiam ac sufficientiam clericos; ad (1206) istam secundam cum voce uti illius possim Marthæ dicentis: *Domine, non est tibi curæ (Luc. x, 40)*, quod vicini omnes relinquunt me solum, et insufficientissimum basilicas diocesis nostræ vel levare, vel relevare, et, si non datur, ornare. Insuper, si quid facio (1207), illos etiam amici qui affectant

ad illam tertiam, id est ad pauperes sublevandos habebat *adjutores innumeros*, quia, ut praedixit num. 2, magna erat in hanc rem *omnium Veronensium liberalitas*. Quartam autem partem *clericorum necessariis*, seu necessitatibus, *destinatam* idcirco *eosdem sibi providentes supra rectum etiam ac sufficientiam clericos* habere ait, quia, ut alibi quaeritur, potentiores clerici fere omnia sibi devorabant.

(1206) Explica: *Cum ad istam secundam*, id est ad ecclesias struendas, vel restruendas, *possim uti voce illius Marthæ dicentis: Domine, non est tibi curæ, quod omnes vicini relinquunt me solum, et insufficientissimum vel levare, vel relevare, et, si non datur, ornare basilica diocesis nostræ.* His vicini intelliguntur homines incolæ ejusdem vici, seu, uti vocamus, viciniae. Sic etiam in *Discordia* num. 7, *mihi eis vicinorum quosdam.* Se autem *insufficientissimum* affirmat ad restruendas ecclesias, quia cum plerique ecclesiarum redditus ob intolerabilem ejus ævi abusum precariis, commutationibus, libellariis contractibus, aut beneficiorum militarium nomine alienati essent, ut in *Qualitatis conjectura* conqueritur, episcopus autem multis praesertim hospitalitatis sumptibus gravaretur; ipse ad paupericm redactus erat.

(1207) Construe et explica: *Insuper si quid facio*, pro ecclesiis scilicet restruendis, *illi etiam, qui affectant putari amici, solent vituperare et indicare melius profligasse*, id est in alienum usum et non necessarium, ut mox explicat, dissipasse: *Quod est utique dicere, Vanus est qui servit Domino; quod est praetulisse incertitudinem certitudini*; quia scilicet certa est ecclesiarum necessitas, pauperum autem, quibus illi volebant partem ecclesiis debitam tradi, necessitatem incertam deinde affirmat; *quod est antetulisse peccatores* (quos antea dixit esse pauperes crapula et ebrietati indulgentes) *Sanctissimis* (quibus scilicet ecclesiae nuncupatae sunt); *et astruxisse, quod Deus pluris habeat crapulam illorum, quam gloriam isto-*

putari, vituperare, et profligasse melius judicare, quod est utique, *Vanus est qui servit Domino* (Malach. III, 44), dicere; incertitudinem certitudini prætulisse, peccatores sanctissimis antetulisse, et quod illorum crapulam quam istorum gloriam pluris Deus habeat, astruxisse; ut vos utique agitis, melius dicentes fuisse, ut illis duobus, egenis scilicet atque clero, nobis partim sua provisione, partim aliorum largitione non adeo indigentibus, quod habeo eleemosynaliter dispensarem; et istam secundam, id est [supple ecclesiarum] struendarum, vel restruendarum necessario partem omnino negligere; hocque exstitisse non solum cogitatis, sed et loquimini, melius. Quis ferre tantum nefas queat auditus? Non est amici, sed inimicissimi persuasio, fateor, talis.

6. Fautorem cæterum te, o amicissime, omnium inimicorum meorum præcipuum licet verissime dixerim; cum non sint alii nisi rebelles ipsi Domino, qui me ita lacerant clerici, non adeo forte succenseo. Siquidem hoc non mei, sed vestri episcopi odio vos agere procul dubio scio. Exceptis enim qui ad episcopatus aspirant fastigium, is consensus omnium pene est clericorum, ut libentius audiant 506 Apostolum dicentem: *Non dominantes in clero* (I Petr. v, 3); quam: *Præcipe hæc et doce* (I Tim. iv, 11); vel alium: *Hæc loquere et exhortare cum omni imperio; nemo te contemnat* (Tit. II, 15); et: *Increpa illos dure* (Tit. I, 13); et alia hujusmodi similia, quæ (1208) si profero: *Stultus totum profert sensum suum* (Prov. xxix, 11), opponi mihi valere non nescio. Nulli enim nisi potentissimo, ditissimo, ferocissimo, ac per hoc secundum se nec episcopo, sed, ut mus-

rum; ut vos utique agitis dicentes, melius fuisse, ut eleemosynaliter dispensarem quod habeo illis duobus, egenis scilicet atque clero non adeo indigentibus nobis partim provisione sua (id clerum respicit, cui sua portio assignata erat) *partim largitione alicrum* (id pauperes potissimum tangit), *et omnino negligere partem istam secundam, id est istam partem ecclesiarum necessario struendarum vel restruendarum; et non solum cogitatis, sed et loquimini hoc exstitisse melius. Quis auditus queat ferre tantum nefas? Talis persuasio, fateor, non est amici, sed inimicissimi.*

(1208) Construe: *Quæ si profero, non nescio valere opponi mihi: Stultus profert totum sensum suum.*

(1209) Construe: *Dum tamen omnibus idem sit pervolupte, cum compellunt suos sibi subjectos deferre honorem, etiam qui non debet, hoc exemplo: Quæ vultis, etc. Forte pro debet corrigendum est debetur, vel supplendum qui non debet deferri. In fine numeri legebatur, quodcunque audierit, ubi emendandum fuit, quod quicunque audierit.*

(1210) Locus hic perdifficilis est. *Horno* significat hoc anno. Num balsama *dihorno* criminationes sibi recens impactas ironice vocavit, quasi balsama hujus anni? Certe sensus est. *Post tanta, talio, tam fæda, etc.*, quæ mihi opposuistis, Antea enim num. 4, dixerat: *Quidam enim sive putatis, sive a se magis confictis me jaculant criminibus.*

(1211) Superius num. 1 notavit, urbanitatem quamdam scribendi, quam a *Martiano*, inquit, cæterisque hujusmodi trahitis, ubi indicari animadvertimus *Martianum Capellam*, qui tunc in scholis usui

sant, tyranno alicui, a clericis hodie suis privilegium episcopalis defertur honoris. Omnes suos sibi subjectos ambiunt habere pontifices, omnes dure audiunt dicentem, cum episcopos cogitant, Dominum: *Non est discipulus supra magistrum* (Matth. xx, 24). Omnibus tamen idem sit (1209) dum pervolupte, cum suos sibi subjectos compellunt honorem etiam, qui non debet (s., debetur), hoc exemplo deferre: *Quæ vultis ut faciant vobis homines, et vos facite illis* (Luc. vi, 31). Similiter propinatum non haurientes, amanter audiunt, dum legitur: *Patres nolite ad iracundiam provocare filios vestros* (Ephes. vi, 4); et hoc a nobis minime observari, cum ab eis quod Dei aut nostrum est exigimus, conqueruntur. Surdescunt cum audiunt: *Filii obedite parentibus per omnia* (Coloss. III, 20). Tolerantius audiunt *Obsecra*, quam *Argue*, vel *Increpa*. Parvipendunt, cum maledictio Cham patris verenda prodentis super eos intenditur (Gen. ix, 25): magni ducunt, dum aliqua infamia, vera sit aut falsa, nobis impingitur. O enim (istic ut me specialius ipse dissignem) o miserum me, verbum diebus meis factum in Israel! *Quod quicunque audierit, tinniant ambæ aures merito illius* (IV Reg. XXI, 12).

7. Post tanta enim, talia, tam fæda, tam turpia, tam incredibilia, et ipsi etiam ætati meæ contraria, quæ balsama dihorno (1210) (et puto quod non adeo illibenter audistis) ad quam vesaniam 507 vestri illius *Martianistæ* (1211) processerit temeritas nupperrime, horret edicere, ne pestifera cohors hoc vestra inficiatur fetore, quod futurum non discredo certissime. Nam post omnia illa, cum saltem ad comitatum (1212) sine licentia mei ire ausum canones

erat. *Martianista* igitur, quem hic vellicat, forte erat aliquis clericus sibi infensus, qui ejusdem *Martiani* studio et stylo maxime oblectabatur.

(1212) Comitatus imperatoris curiam significat, sive eum locum, ubi imperator existeret. De proficiscentibus ad comitatum vide, quæ statuerunt concilium Sardicense can. 8, 9, 40 et 41 collectionis Dionysianæ, et codex Ecclesiæ Africanæ can. 406. Hinc etiam *Zosimus* papa in *Commonitorio* ad presbyteros et diaconos *Ravennæ* constitutos, de quibusdam suis clericis queritur, *Qui contra canones adversum nos ad comitatum, nescio qua audentes temeritate, ire voluerunt.* Depositionis autem pœna decreta legitur in concilio Antiocheno can. 14 et 12. Quid porro hic comitatum ingerit, ubi de legatione ad Romanum pontificem sermo est? *Canonicos* sub finem anni 967 missum direxisse ad imperatorem, ex opusculo *De clericis rebellibus* liquet. Forte idem *canonicorum* legatus, qui imperatorem adiit, Romanum quoque pontificem convenit; et idcirco comitatum cum Romano itinere *Ratherius* jungit. Rescriptum autem pontificis consequi non potuit nisi sub *Quadragesimam* anni 968, cujus notitia *Veronam nupperrime* allata, id est paulo ante Pascha, cum *Ratherius Apologelicum* scripsit. Acrius scribendi genus, quo auctor hocce factum exponit, condonandum est homini, qui per se in scribendo acerbior, hujus temporis moribus, et ipsa improvisi rescripti novitate exacerbatus, æstu quodam abreptus scripsit. Is quidem in *canonicorum* redditus sese nolebat intruere, ut ipsos, aut eorum partem sibi vindicaret, aut aliis largiretur. Videbat, dolebatque, eoque cathedræ ecclesiæ collata fuerant generaliter,

decernerent deponendum inaudita unquam temeritate, venalem illam, ut ait Sallustius (*De Bell. Jugurth.*), adiens urbem. pretio, ut omnia antiquitus, ibi emptas quasi apostolicas deferens litteras, anathematis tam me, quam successores omnimodis meos eo multavit mucrone, ut quivis abhinc episcoporum, si de clericorum se infra mitteret rebus, perpetuo, ut aiunt, anathemate foret damnatus. Res vero cum proprie invisibiles dicantur substantiæ; illo utique innuente qui nomen partem orationis corpus aut rem significantem definivit quam breviter esse; quæ specialius res (1213) sunt clericorum, quam animæ illorum? Dum tamen et hinc haud ambigam me non irreprehensum abire, quod scilicet dubio religionis hoc loco adhibuerim testimonium auctoris ethnici, quo (1214) tamen Apostoli suffragio nitor, ad Titum contra vaniloquos et seductores dicto utentis, irremorsi sic ut non eatis. Clerici at vero ipsi cum sint corporales, clericatus dum ipse incorporalis, ab omnibus rebus 508 eorum si abstineo, ut corpora, ut substantias eorum sumptui delegatas, ita et animas ipsorum, ipsum insuper clericatum, dum res utique sint, æque negligenda innuantissime colligo. Ipsæ, inquam, res, personæ scilicet ipsorum, cum in animabus maxime, ut protuli, constant eorum, cæteris specialius rebus dum hoc anathemate mihi sint interdictæ, ademptam mihi esse omnino eorum cum rebus omnibus absque dubio curam perpendo. Hic si potestis igitur, aliquid consilii date. Si enim anathema sedis apostolicæ parvipendo, præter aliud quid haud parvi ducendum, pessimi exempli pontem omnibus sterno. Si non : missam saltem eis (cum res sint ipsæ, missæque cantatio ad maximam de rebus ipsorum inframissionem pertineat) nullatenus canto. Si missam eis non celebros, quod eorum non sim saltem sacerdos, nedum episcopus, perspicue pando. Episcopus sane (ut in synodo [1215] est Patam inæquali partitione dividi, ut majores specialiter fere omnia sibi usurpantes abundarent, cæteri autem ejusdem ecclesiæ clerici inopia conficerentur. Vide partem primam. *De contemptu canonum* num. 3 et 4. Huic malo, ex quo alia plura consequerentur, remedium allaturus, juxta aliarum ecclesiarum consuetudinem æquiorum tantum eorum redditum distributionem inter omnes ejusdem ecclesiæ clericos constituendam putabat. Canonici vero, qui in suas quoque partes omnes etiam inferiores clericos traxerant, ut peculiarem suam, quam prætendebant, consuetudinem tutarentur, ac pontificium rescriptum obtinerent, quid Romanis auribus, Ratherio absente, nec suam causam suumque, concilium protegente, ingesserint, ignotum est.

(1213) Romanum rescriptum de rebus tantum, seu de redditibus ecclesiasticis mensæ cathedrali assignatis statuebat. Hoc autem ad animas clericorum extendere, violenta nimis interpretatio Ratherii fuit, quam recentis, ut ita dicamus, vulneris dolor expressit. Quatenus vero dispositio rerum ecclesiæ ad promovendum animarum bonum conferat, æquiori ratione explicavit part. 1 *De contemptu canonum* num. 3 et 4:

(1214) Magis placeret in quo tamen Sic autem construe: In quo tamen nitor suffragio Apostoli utentis dicto (auctoris ethnici) ad Titum contra vaniloquos et seductores sic, ut non eatis irremorsi. Respicit textum epistolæ primæ ad Titum c. 1, vers.

A piensi quondam clamatum) Veronensium ego ipse sum, cum episcopus superintendens interpretari dicatur, quibus superintendo, qui suppositum omnibus me video? Hisne, qui, dum monogamos fore (1216) adulterium publicum, dum illegale utique conjugium sit, trigami esse, et (proh pudor!) 509 quadrigami, et hoc presbyteri et diaconi, cum bigamæ ex laicis nequeant saltem fieri clerici, pro nihilo ducunt? qui dum negotiandi legant sibi interdictum omnimodis usum, usurarii temeranter existunt? qui fidem adco abjuraverunt, ut perjuros se esse multoties nec negare dignentur? qui collata ecclesiis generaliter, tam specialiter sibi usurpant, ut illis exceptis, qui Scribarum et Phariseorum ritu aliis præminent, cæteri, me ab imo cernente, nec suffragari quiddam valente, inediæ peste vehementer laborent? qui pugnis, vel potius cestibus, ut hoc ita pro Virgilianis dictum sit Entellinis (lib. v *Æneid.*), in gremio Ecclesiæ inter se dimicantes, violare eatenus (uti modo Martianista instigante vestro est factum) non verentur templum Dei viventis; ut nisi præsentia reconcilietur, missarum solemnia, in ipso etiam præsentissimo Pascha, celebrari legibus in ea interdicitur? Quorum aliquis diaconorum colaphizari presbyterum Ordinarium (1217) coram se (per) servum fecit ante fores ipsas ecclesiæ superbissime suum. Ad summam eine (1218), qui sine licentia mei Romam profectus, egit ut anathemate super me jaculato talium mihi interdiceretur cunctimodis quæstio?

8. Hujusmodi et alia innumera, neque minora inemendata, dum facultas non sequitur utique, omnino relinquere, estne, quæso, superintendere? Superintendere vero nequaquam valere, estne episcopum fore? Non episcopum autem in cathedra episcopali sedere, estne, rogo, approbabile atque legale? Ad istud sane (1219) ante hac inauditum si aliquid

12 : Dixit quidam ex illis proprius ipsorum propheta : *Cretenses semper mendaces, malæ bestiæ, ventres pigri.*

(1215) In *Itinerario* num. 4, se *judicio episcoporum synodaliter restitutum* tradidit. Hic autem quænam fuerit ejusmodi synodus indicat, scilicet Papiensis anni 962, qua tertio Veronensi Ecclesiæ restitutum fuit.

(1216) Ratherius fore pro esse frequenter usurpat. De clericis autem loquitur, in quibus monogamiam illegale conjugium, ac propterea adulterium publicum vocat; nam ut ait in *Discordia* num. 1 : *Adulter nobis est, qui contra canones uxorius est.* Et in *Qualitatis confectura* num. 2, criminatores ejus de ipso pronuntiant: *Illegale conjugium nominat adulterium.* Construe autem : *Dum monogamos fore sit adulterium publicum, dum utique sit illegale conjugium, pro nihilo ducunt esse trigami, et, proh pudor! quadrigami, etc.*

(1217) *Ordinarium* id est unum e canonicis. Vide not 1042, in *Itinerario*.

(1218) Sic novissimus Spicilegii editor, cum ante in editione Acherii legeretur *ejus ne*. Subaudito verbum *superintendo*, quod in anteriori contextu legitur.

(1219) Construe : « Sane si ad istud antehac inauditum refero aliquid inspiratum, cum certus sim habiturum non irreprehensum a vobis, tamen auribus meis incunctanter facturum hoc, nisi Deus avertat »

refero inspiratum, non **510** me vobis irreprehensum cum certus sim habiturum, noveritis tamen me hoc incunctanter, Deus averterit nisi, facturum, licet vobis videatur homini utpote carnali, qui non percipit quæ sunt spiritus Dei, stultissime, cum non erit tamen, si Deus dederit, factum. Victum sane (1220) cum sic gratulari valeatis Ratherium, ne taliter vinci posse putantes tripudietis multum, suadeo, Antonium, cum si fieri posset, jam fuisset absque dubio factum; distare quid inter hominem et homululum, sit omnibus dum non ignotum. Invectio (1221) cæterum, o in vos amioissime, credi ut cupitis, mea, ne in infinitum contendat procedere; terminum hic ei volo statuere, expedire non inscius, multiloquii quantocius quo vitare satagam usum, cum ipso peccatum obloquii ne incurrisse, mihi contingat, est

terit, licet videatur vobis utpote homini carnali, qui non percipit quæ sunt spiritus Dei, videatur, inquam, stultissime factum, cum tamen non erit, si Deus dederit: » *Inspiratum* intelligit aliquid ex auctoritate sacra: In *Discordia* enim num. 2, ait: « Quod vero scriptum invenitur in lege Moysi, et prophetis, et psalmis, quod in Evangelio Actibus, et prædicationibus apostolorum, decretalibus pontificum, et constitutionibus canonum, non rursus a Deo tibi elucet **INSPIRATUM**? » In nostro autem textu indicare videtur, se scripturam opusculum, quo sacris auctoritatibus probaret eum, qui superintendere nequit, et inemendata relinquit quæ essent emendanda, non esse episcopum, nec posse in episcopali cathedra sedere. In hac periodo pro *non percipit* apud Acherium erat *non præcipit*.

(1220) Construe: Sane cum valeatis gratulari Ratherium sic victum; suadeo, ne multum tripudietis, putantes Antonium posse taliter vinci; cum si posset fieri, jam factum fuisset absque dubio, dum non ignotum sit omnibus, quid (id est aliquid) distare inter hominem et homululum. » *Hominem*, id est virum potentem, qui taliter vinci non potuit, ut ipse a canonicis victus fuerat. Antonium vocat; se vero, qui fuerat victus, *homululum*, seu infirmum et debilem appellat. Quis autem Antonius iste fuerit, ignoramus. Num episcopus aliquis Ratherio potentior designatur? Antonius Brixie præsul hujus temporis a Liutprando memoratus lib. v Hist., c. 13, anno 967. una eum Ratherio concilio Ravennati interfuit. Hunc Josepho pulso, in Brixisiensi sede *nullo consilio*

A quod omnino pejus reatum [*l. peior reatus*], veritatis maxime quis si transiliens metas, charitatis inveniabiliter jure neglecto, incerta certis, nonnectens, veras cum nequit, falsas undecunque comportans calumnias; et si fingere quasi probabiles sibi ingenii prohibet parvitas, candida nigris, nigra candidis atque commutans, persequetur, quod ob hoc se vobis illi (*Psal. xv, 20*), psalmus ut prodit, pro tali commutatione imprecans Deus ipse, miserrimus cogitans, seque alterius felicitate ignito veluti cauterio irremediabiliter urens: quod a nobis utrisque dignetur avertere Christi ineffabilis pietas, cujus cum Patre et Spiritu sancto est una eademque agendi ut possibilitas, ita regnandi una eadem, sæcula parinfinita, majestas. Amen.

B *habito, nulla episcoporum deliberatione constitutum* a Berengario II idem Liutprandus loco laudato testatur. Quid vero canonici Veronenses cum eo habere possent, negotii, in quo eum vincere frustra tentarint, non intelligimus. Quod si is patria Veronensis fuit, ut Faynus in *Cælo aureo* prodidit, et multo magis si fuit sanguine junctus cum Milone Veronæ comite, uti affirmat Rubeus in ms. *Historia Brixie* ad annum 960, apud Joannem Mariam Viemium tom. II *Ist. die Brescia*, pag. 204; aliqua fortassis inter ipsum et canonicos Veronenses controversia potuit existere; ex. gr. ob aliquod prædium, quod illi capitularibus bonis vindicare moliti, obtinere nequiverint. Sed absque documentis conjicere divinare est.

(1221) Construe: « Cæterum invectio mea, ut cupitis credi, in vos, o amioissime, ne contendat procedere in infinitum; volo hic statuere ei terminum, non inscius expedire, quo satagam quantocius vitare usum multiloquii; ne contingat mihi incurrisse cum ipso (multiloquio) peccatum obloquii, quod est multo pejus reatum (*leg. peior reatus*); maxime si quis transiliens metas veritatis, neglecto inveniabiliter jure charitatis, connectens certa incertis, comportans undequaque calumnias falsas, cum nequit veras, etsi parvitas ingenii prohibet sibi fingere quasi probabiles, commutans candida nigris, atque nigra candidis, persequatur, » etc., in quibus aliquid vel deest, vel certe vitiatum est. *Psalmus* pro Isaia citatus videtur.

(1222) RATHERII TESTAMENTUM.

511 Ratherius ineffabili misericordia Conditoris non modo diutissime toleratus, sed et adhuc sospes, nuncupative solummodo (1223) licet existens episcopus, tempore præfixo cinis pro certo futurus.

(1227) Hoc *Testamentum* e codice Frisingensi P. Bernardus Pez typis dedit, ejusdemque codicis non inutile apographum accepimus. Cum tanquam Ratherii opus ex schedis ejus transcriptum fuerit, caret illis clausulis, et chronicis notis, et subscriptionibus, quibus actus ejusmodi a notariis scripta muniri solent. Ita et *Decretum* de abbatia Magonziani, et *Judicatum* sine consuetis clausulis, chronicis notis, et subscriptionibus descripta et edita sunt. Porro *Testamentum* et *Appendix Testamenti* ejusdem in fine adjecta distinguenda sunt. Cum in *Testamento Judicatum* laudetur, et ita laudetur ut adhuc ratum et firmum præsumatur; idem *Testamentum scri-*

D 1. Quia transeuntis instabilitas vitæ (1224) neminem sanæ mentis securum sinit manere, (1225) reculas, quas videor habere, ita vivens volo disponere, ut post obitum meum, quibus eas dederò,

ptum agnoscimus post initium Novembris anni 967, quo *Judicatum* editum fuit, et ante diem 30 Junii anni sequentis, quo Nanno uti imperatoris missus ipsum *Judicatum* publice rescidit. Appendicem vero, quæ in fine subjecta est, post ipsum *Testamentum* accessisse conjiciemus not. 1230.

(1223) *Nuncupative solummodo* episcopum dicit, quia ab exercenda potestate episcopali se fuisse impeditum sæpissime queritur.

(1223) Vulg. addunt *mox*; dele vimus eum nostro apographo.

(1225) *Recula* parva res, parva facultas.